

KÖNYVEK

Fedinec Csilla (szerk.): Húszéves a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága 1996–2016. Budapest, MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága, 2016, 191 p.¹

Fontos tanulmánykötetet jelentetett meg a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága megalakulásának huszadik évfordulóján. A kötet címe a Bizottság tudománypolitikájának legfontosabb célját fogalmazza meg: a magyar nemzet tudományos közösséggé forrasztását, még ha több országban élnek is egyes részei. A Magyar Tudományos Akadémia kohéziós szerepet kíván játszani ebben a folyamatban összekapcsolva az egyes magyar kisebbségek körében kialakult egyetemi, egyesületi, gyűjtmenyi kereteket egymással és a magyarországi tudományosság intézményeivel.

A közösség fogalma hagyományosan olyan embercsoportot jelöl, amelyiknek tagjai közt a szorosabb összetartozás tudata alakult ki. Úgy érzik és vélik, hogy közösségük tagjaihoz szorosabban kötődnek, mint másokhoz. Következésképpen kérdésünk egyik fele úgy hangozhat, hogy vajon érvényes-e az a tézis a nemzeti közösségek tudományos életére, vagy sem? A középkor tudományos életének a latin nyelv által megteremtett egyetemessége vajon nem teremett-e olyan feltételeket, sőt a tudományosságnak az egyetemes emberiben gyökerező módszertani lényege maga nem teszi-e olyan jelenséggé, ami értelmetlenné teszi a kötet címét?

Az első megjegyzés a latin egyetemességére vonatkozik. A latin ugyanis nem volt a tudományosság egyetemes emberi nyelve, csak a keresztény világ nyugati feléé. A keleti görögül beszélt, a többiek pedig arabul, kínaiul stb. Az európai (nyugat-európai) tudományosság ugyan idővel megelőzi a többi, ám mögötte a

kulturális összetartozás egy sajátos hitbéli meggyőződése állt. Tehát már a modern nemzetek kialakulása előtt is létezett a tudományos közösségnek egy a kulturális sajátosságokhoz kötődő formája. Ám ezt a közösséget egy vékony tanult réteg alkotta, társadalmi csak e tudás töredékeihez juthattak. A modern nemzetek kialakulása azonban egyben a nép számára is elérhetővé tette a magas kultúrát (Ernest Gellner). Ehhez persze érthető, illetve könnyen elsajátítható beszélt nyelvek kellettek, valamint a szabadság és egyenlőség új felfogása, és az egész népet egybefonó összetartozás erős érzése és meggyőződése.

Manapság azzal a véleménnyel találkozhatunk, hogy ennek az időszaknak is vége. A tudomány nemzetközi nyelve immár az angol, és nemcsak a természettudományok, hanem a társadalomtudományok is nemzetközivé váltak. A kutatókat és az eredményeik iránt érdeklődő közvéleményt immár nem a lokális sajátosságok, hanem a globalizáció folyamatai motiválják, így a nemzetközi összefüggések és az általános érvénnyel bíró eredmények állnak érdeklődésük középpontjában.

Ámde a nemzetté válás folyamatában még egy összefüggés vált világossá: a kultúra inspiratív hatása. A sajátos kulturális környezet sajátos gondolatok megszületését segíti, részben vagy egészben másféléket, mint a többi. És ez alighanem a természettudományok esetében is igaz, még ha másként is, mint a társadalmat kutató tudományterületeknél. A racionális döntések tradicionális és érzelmi gyökerei, a kultúra sok más elemének gondolatébresztő ereje szellemi igényné teszi a hasonló identitással bírókhoz való kapcsolódást. Aligha aaptalan feltételezés, hogy a kutatók illetén kapcsolata tudományos teljesítményüket is növeli. Méghozzá nemcsak a szakmai véleménycsere által, hanem a kulturális élmény okán is. Ez az élmény terjed szét a tudományos eredmények popularizálásával, és megéletheti mindenki, aki a kulturális közösség tagja. A nemzet ekkor lesz többé egy szakmai csoportnál, és válik tudományos közösséggé.

A kérdés másik felének így a magyar kutatók közösségadatának meglétét kell felvetnie.

1 A kötet második része angolul is megjelenik, „Hungary’s Neighbors as Kin-States” címmel.

Elhhez elég egy pillantást vetnünk a Magyar Tudományos Akadémia köztestületére, pontosabban határon túli tagjainak folyamatosan növekvő számára, hogy lássuk a nemzeti kultúrának mind a társadalom-, mind pedig a természettudósokra gyakorolt vonzerejét. A nemzeti szempontú tudományos együttműködés vonzerejét éppen azok az intézményes keretek demonstrálják a legjobban, amelyeket az Magyar Tudományos Akadémia e célból alakított ki.

A kötet megjelenését a magyar kisebbségeket kutató intézményrendszer fejlődésének számbavétele, valamint a kisebbségek kutatói véleményének dokumentálása előzte meg. Különösen sokat mondó a kötet végén olvasható kronológia, amelyik mindennél beszédebben láttatja a Magyar Tudományos Akadémia erőfeszítéseinek máig tartó folyamatát.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadványa főként olyan szerzők tanulmányait teszi közzé, akik jelentős szerepet játszottak a magyar kisebbségek tudományos életének magyarországi támogatásában. A tanulmányok bemutatják a szándék megjelenését, az intézményrendszer kialakításának folyamatát, a folyamat fontos állomásait és a változó intézményrendszer jellegét, működésének elveit, valamint a határon átnyúló együttműködés formális és informális szabályait.

1989 után tudvalevőleg több problémával kellett megbirkózniuk a kisebbségben élő magyar kutatóknak. Az egyik a magyarországi tudományos intézményrendszerhez, s általa a magyar kutatókhoz való kapcsolatok kialakítása, illetve kibővítése, tulajdonképpen szabaddá tétele. A másik a magyarországi kutatási lehetőségek megteremtése. A harmadik a hazai kutatások támogatása. Továbbá a hazai kutatások háttérintézményeinek megalapítása, működtetése és fejlesztése. Valamint kutatási eredményeik közzététele és népszerűsítése. Tehát könyvek és folyóiratok kiadása és honlapok létrehozása. A kötet egyes tanulmányai továbbá ezt a folyamatot is részletezik.

Kocsis Károly, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnöke előszavában leszögezi: „2016-ban az összmagyar tudományosság akadémiai-egyetemi intézményi együttműködési hálózata jórészt túl van a kezdetek nehézségein, a programalkotás, cél-

kijelölés szervezeti, koncepcionális problémáin.” A következő időszak fontos jövőbeni feladatának tekinti „az akadémiai intézményközi együttműködések a mostaninál nagyobb mértékben és tervezettebben beemelését a magyarországi támogatáspolitikába, és a nemzetközi finanszírozás eszközeit is érdemes lenne tudatosabban felhasználni a magyar-magyar hálózatok működtetésében”.²

Kálóczy Katalin és Kulcsár-Szabó Enikő tanulmánya³ a határon túli magyar oktatás, kultúra és tudományosság támogatási rendszerének a kialakulásával és működésének első időszakával foglalkozik. A múlt évszázad 90-es éveinek legfontosabb kihívása a határon túli magyar közösségek felsőoktatásának és tudományosságának integrálása volt. Ebben az időszakban születnek meg a támogatások különböző típusai, ekkor jelennek meg az első próbálkozások a magyar kisebbségek saját felsőoktatási intézményeinek megalapítására. A folyamatnak az oktatási tárca a motorja.

Ezt követi a határon túli magyar tudományosság bekapcsolása a Magyar Tudományos Akadémia intézményrendszerébe. Tarnóczy Mariann tanulmánya mutatja be ennek a legfontosabb állomásait: az MTA köztestületének megnyitását a határon túli magyar kutatók előtt, a speciális ösztöndíjprogramok megszületését, majd az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság létrehozását, az MTA határon túli szerveinek megalakítását. „A szomszéd országbeli magyar akadémiai bizottságok feladata, a hazaiakhoz hasonlóan, nem a kutatás, tevékenységük alapvetően tudománypolitikai jellegű: kutatásszervezés, szakmai kapcsolatok erősítése, ezáltal a régió fej-

2 Kocsis Károly: Előszó. In Fedinec Csilla (szerk.): *A nemzet mind tudományos közösség. Húszéves a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága 1996–2006*. Az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2016.

3 Kálóczy Katalin és Kulcsár-Szabó Enikő: *A határon túli magyar oktatás, kultúra és tudományosság magyarországi támogatása az 1990-es években*. Uo. 13–32. p.

lesztésének előmozdítása, a magyar tudományos közösségen belül a kohézió, az egymásról való tudás erősítése, az eredmények és feladatok számbavétele, a koordináció, a stratégiaalkotás.”⁴

A tanulmány sorra veszi az elnöki bizottság legfontosabb döntéseit, az általa megindított kutatási programokat, amelyek közül nem egy immár több országban folyhatott. Megismerkedhetünk a diaszpórában élő magyar kutatók segítségének módozataival, de azzal is, ahogy megnő az MTA külső tagjainak és külső köztestületi tagjainak száma.

Tibori Tímea a Domus ösztöndíjprogramot mutatja be. Az ösztöndíjprogram Magyarországon felhasználható, a szülőföldön használható kereteket teremt, valamint 2005-től műhelytámogatásokkal is segíti a tudományos élet intézményesülését, ugyanis „addigra a Kárpát-medencei tudományos magyar tudományos műhelyek száma örvendően megnőtt...”⁵

Papp Z. Attila tanulmánya a magyar tudományosság fogalmának változásait vizsgálja egy fókuszcsoporthoz tartozó vizsgálat alapján.⁶ A kutatás külön tárgyalja az egyes kisebbségeket, majd általános megállapításokat tesz. Ezek sorba veszik a kockázati tényezőket, és egy nyitott, széles értelmezését adja a Kárpát-medencei magyar tudományosságnak.

A kötet második felében olvasható tanulmányok egy érdekes összehasonlítást választottak módszertani vezérelvükül: összevetik a Magyarországgal szomszédos országoknak saját határon túli kisebbségeik kutatásával foglalkozó speciális intézményeit a magyarokéival. Az összehasonlítás jól mutatja, hogy a magyarok, határokon innen és túl kiterjedtebb intézményrendszerrel vizsgálják kisebbségbe került nemzeti csoportjait, mint nemzeti

szomszédjaik. Megjelenik benne, ahogy esetenként a kisebbségek tudományos és kulturális életének támogatása politikai kérdéssé válhat, mint például a Vajdaság esetében. Tehát hatalmi szempontok jelennek meg a tudományos intézmények és kutatási programok támogatásában, illetve gáncsolásában. De arra is találunk példát, hogy az adott államtól különösebben nem érdekli a tudományos élet, így e tekintetben sem hazai, sem pedig külföldi kisebbségeivel sem törődik.⁷

Simon Attila a Csehszlovákiába került magyarok tudományos életének ellentmondásos mozzanatait mutatja be. A magyarországi támogatáspolitikát összeveti azzal, ahogy a Szlovák Tudományos Akadémia segíti az ország határain kívüli szlovák tudományosságot. A szerző szerint „...a mindenkori magyar állam (elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia erre a célra létrehozott szervezeti egységeinek köszönhetően) nagyságrendekkel nagyobb figyelmet fordít a határon túl élő magyarok tudományosságára, mint teszi azt a szlovák állam a határon túl élő szlovákság esetében.”⁸

Csernicskó István és Fedinec Csilla azt elemzi, miként tekint az ország kisebbségeire és a határain túl élő ukránokra Ukrajna tudományossága. A szerzők egy ukrán szerző álláspontját közvetítve úgy jellemzik a helyzetet, „hogy a független Ukrajnában a tudomány támogatását sem az állam, sem az üzleti szféra, sem pedig a társadalom semmikor sem tartotta fontosnak”.⁹

Novák Csaba Zoltán a romániai helyzetet jellemezve leszögezi, hogy „...eddig még nem alakult olyan intézet vagy intézeti részleg, amely a határon túli románok kutatására szakosodott volna, mint ahogy hosszú távú tudományos stratégiát sem dolgoztak ki.”¹⁰

4 Tarnóczy Mariann: A kisebbségi magyar tudományosság az MTA tudománypolitikájában. Uo. 49. p.

5 Tibori Tímea: A Domus Ösztöndíj Program. Uo. 61. p.

6 Papp Z. Attila: A magyar tudományosság fogalmának változásai. Tanulságok a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések alapján. Uo. 69–94. p.

7 Ilyen Ukrajna esete.

8 Simon Attila: A szlovákiai tudományosság és a kisebbségek. Uo. 113. p.

9 Csernicskó István–Fedinec Csilla: Kisebbségek az ukrán tudományosságban. Uo. 127. p.

10 Novák Csaba Zoltán: A határon túli románok és a romániai nemzeti kisebbségek a romániai tudományosságban. Uo. 140–141. p.

Szerbhorváth György a szerbiai tudományosság és kisebbségkutatás viszonyát elemzi. A politika beavatkozása a tudományba a tanulmány visszatérő eleme. A szerző álláspontja szerint „ugyan a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Balkanológiai Intézetében foglalkoznak a szerb, illetve a szerbiai kisebbségek kérdéseivel, ezek azonban sokkal esetlegesebbnek tűnnek, mint a hasonló vonatkozású magyarországi intézményrendszer, kutatások, és inkább történeti-néprajzi, illetve nyelvészeti jellegűek, nem pedig a kisebbségek mai társadalmi, kulturális, politikai stb. életére koncentrálnak”.¹¹

Hornyák Árpád szerint Horvátországnak nincs olyan átfogó stratégiája, amely a határon túli horvát kisebbségek és diaszpórák tudományosságának anyagi támogatását célozná. „A hangsúly nem annyira a határon túli horvátsággal való tudományos együttműködésen és tudományosságának támogatásán, mint a hagyományok ápolásán, a kulturális és nemzeti azonosság megőrzésén és a horvát identitás erősítésén van.”¹²

Kovács Attila Szlovénia határon túli szlovén tudományossággal kapcsolatos tudománypolitikáját pozitívabban értékeli. Noha az anyaországgal való kapcsolata még alakulóban van, a határon túli szlovén tudományos intézeteket a hazaiakkal egyenrangúként kezelik.

A mostanra felépült határon túli intézményrendszer révén a tudományos megismerés élményét olyanok is megélhetik, akikkel a maguk életében kultúrájuk másodrendűségét érezte az államhatalom és nemritkán társadalmi környezetük is. Új kapcsolataik, új környezetük egyszerre előnyökké teheti hátrányukat. Ez persze nem pótolja a hazai egyenlőség hiányát, ám legalább részben ellensúlyozza. Azt nem helyettesíti, hogy az állam teljes jogában ismerje el a magyar kultúra sajátosságá-

nak értékét, egyenrangúvá téve minden lehetséges tekintetben és segítve fejlődését, ám olyan kapcsolatokat és ismereteket ad a kisebbségi magyar kutatóknak, amely a többségeknek a huszadik század nemzeti kapcsolatombolásának következtében nem adatott meg. A cselekedet felvillanása történelmi hibaként egy-egy újszerű, nyilvánvalóan a magyar tudományosságból eredő szempont, gondolat, módszer esetenként érzékelhető az arcokon. A gondolat felvillanásának felismerésé tétele lehet az elmúlt évtizedekben kiépített új magyar tudományos intézményrendszer egyik jövőbeni célja. Ha a magyar tudományosság mai intézményes keretei és szellemi kapacitásai révén áthatolhat a nemzeti elválasztás gátján, akkor egyszerre kínálhatja a térség összetartozásának hasznát és méltóságát. Egyszerre szolgáltatathatják a gazdaság és társadalom fejlődésének tudományos forrásait, valamint az összetartozás és a kölcsönösség argumentumait s tudatának tudományos elemeit.

A kötet megmutatja, hogy a magyar tudományos intézményrendszer fejlődése eljutott arra a szintre, hogy kereteket kínáljon a Kárpát-medencei magyarok múltjának és jelenbeli életének kutatói igényességgel történő vizsgálatához. A legfontosabb társadalmi folyamatok ismertek, mint ahogy a múlt kulcsfontosságú fordulópontjai is. A kirajzolódó kép azonban nem rózsás.

Az egyik alapkérdés mindannak a megvizsgálása, ami még nem ismert az egyes magyar kisebbségek életében. A másik annak átgondolása, hogy a huszonegyedik század milyen lehetőségeket kínál közösségeik megtartására, sőt fejlesztésére.

A korszak egyik nagy, ha nem a legnagyobb kihívása a jövővel kapcsolatos szisztematikus gondolkodás. A magyar kisebbségek fogyása szavak nélkül is felteszi a kérdést a magyar és ezen belül is a kisebbségben élők tudományos életének, hogy milyen jövőt kínál? A tudományosság legnagyobb kihívása a jövő „kitalálása”. Annak magas szintű kigondolása, hogy a korszak adottságai és lehetőségei között mi újat tud kínálni. És amit kínál, az vajon elegendő-e az adott korprobléma megoldásához?

11 Szerbhorváth György: A szerbiai tudományosság és a kisebbségkutatás. Uo. 142–156. p.

12 Hornyák Árpád: Horvátország tudományos és kulturális kapcsolatai a határon túli horvátsággal. Uo. 169. p.

Ha a magyar tudományosság azt is nyújtani akarja, amit a közösség, mindenekelőtt a nemzeti szabadságukban korlátozott kisebbségben élők a leginkább elvárnak, akkor a „mi volt” és a „mi van” mellett, a „mi lehet”, és a „mi legyen” kérdésére is választ kell adniuk a kisebbségi magyarokkal foglalkozó kutatóknak!

Öllös László

Röhrich, Lutz: Begegnungen. Erinnerungen an meinen Kollegen- und Freundeskreis. Mit bibliographischen Anmerkungen und ein Gesamtverzeichnis der Publikationen Röhrichs. Hrsg. von Mieder, Wolfgang-Neumann, Siegfried-Schmitt, Christoph-Wienker-Piepho, Sabine. Münster-New York 2016, 224 p. /Rostocker Beiträge zur Volkskunde und Kulturgeschichte, 7./

Lutz Röhrich (1922–2006) a német mese- és proverbiumkutató kétségtelenül egyik legjelentősebb 20. századi alakja volt. A közmondásszerű szólásokat elemző, azok kultúrhistoriai háttérét gondosan feltáró és bemutató gyűjteménye megkerülhetetlen kézikönyv nem csak a téma specialistái, hanem a művelt nagyközönség számára is. Az első megjelenés (1973) óta számos újabb kiadást ért meg, s ma is jelen van a német könyvpiacón.¹ Amellett, hogy a freiburgi német népdalarchívum (*Deutsches Volksliedarchiv*) vezetőjeként a népdal- és balladakutatásban rendkívül fontos szerepet töltött be, a mese- és mondatakutatásban is alapműveket produkált,² talán még

fontosabb az a szervezőmunkája, amit a német nyelvű (ám teljesen internacionális!) hatalmas meseenciklopédia megszületése (hosszú, nagyon hosszú „megszületés” volt ez!) közben nyújtott.³ Ebből (is) adódóan személyes kapcsolatban került a korszak minden jelentős (nem csak német) mese- és mondatakutatójával,⁴ így jelen könyv egyrészt azoknak a személyes élményeinek a gyűjteménye, amelyek e barátságok révén hosszú évtizedek során halmozódtak fel. Másrészt, ahogy az már lenni szokott, az ember egy viszonylag hosszú élet során nem csak szakmabeli barátokra tesz szert, hanem szerteágazó kapcsolatai alakulnak, alakulhatnak ki. Így aztán a folkloristákon túlmenően filmrendezőkkal, irodalomárokkal, Röhrich „mecénásaival” kapcsolatos emlékekről is olvashatunk a könyvben.

Nézzük, először tárgyyszerűen, mit kell tudni a könyvről. A kiadványt Lutz Röhrich

---

Erzählforschung heute. Freiburg–Basel–Wien, Herder 1976; uő: *Der Witz.* München, Deutscher Taschenbuch Verlag 1980; uő: *Wage es, den Frosch zu küssen. Das Grimmsche Märchen Nummer Eins in seinen Wandlungen.* Köln, Dieterichs Verlag 1987; uő: *Gesammelte Schriften zur Volkslied- und Volksballadenforschung.* Münster–New York–München–Berlin, Waxmann Verlag 2002; uő: *„und weil sie nicht gestorben sind ...“ Anthropologie, Kulturgeschichte und Deutung von Märchen.* Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag 2002.

-
- 1 Röhrich, Lutz: *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten 1–2.* Freiburg–Basel–Wien, Herder 1973. Nekem a harmadik kiadás van meg, ami már 1974-ben napvilágot látott, s azóta szinte két évente jelenik meg újabb és újabb, a szerző életében még általában bővített, aktualizált kiadás. Tudomásom szerint a legutóbbi nyomtatott változat 2009-re datálható.
  - 2 Tényleg csak mutatóba néhány: Röhrich, Lutz: *Gebärde, Metapher, Parodie. Studien zur Sprache und Volksdichtung.* Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann 1967; uő: *Sage und Märchen.*

- 3 A Kurt Ranke (1908–1985) által még 1955-ben megalapozott, majd széles körű szervezőmunka után (a vállalkozásba nyolcvan országból mintegy ezer munkatársat bevonva) útjára bocsátott és kezdetben szerkesztett (a mi szóhasználatunkban tkp. inkább összeállított vagy kiadott) *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung* első füzetét (az egyes kötetek eredetileg külön füzetekből, *Lieferung* állnak) 1975-ben jelent meg, míg a legutolsó, a 15. kötet utolsó füzetét 2014-ben látott napvilágot. Röhrich a kiadói munkában 1973-tól haláláig vett részt.
- 4 Németül ezt egyszerűbb mondani: *Erzählforschung*, ami annyit tesz, mint elbeszéléskutatás, tehát a mindenféle narratívák, ha úgy tesszük, epikus műfajok kutatásának összefoglaló megnevezése.